

Robert B. Reich

PROSLOV

u příležitosti Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97

5. října 2003

DRUHÁ VELKÁ TRANSFORMACE

1.

Před několika lety jsem v americké televizi zažil následující slovní výměnu s americkým republikánským senátorem za stát Utah. Tehdy jsem byl ministrem práce Spojených států a mezi mé povinnosti patřila snaha přesvědčit Kongres, aby zvýšil minimální mzdu, která tehdy činila 4,25 USD za hodinu.

„Minimální mzda by měla být zrušena,“ řekl senátor s naprostou jistotou. „Pokud někdo nemá cenu 4,25 USD za hodinu, měl by dostávat méně.“

„Vůbec s Vámi nesouhlasím,“ řekl jsem. „Každý tvrdě pracující Američan má cenu nejméně takové mzdy, která pozvedne čtyřčlennou rodinu nad hranici vyložené bídy.“

Povšimněte si rozdílů v tom, jak jsme já a on použili slova „mít cenu“. Když je použil senátor, hovořil z ekonomického hlediska o finanční částce, kterou jsou jiní lidé ochotni zaplatit někomu za jeho práci. Když jsem ta slova použil já, hovořil jsem z morálního hlediska o minimální hodnotě, kterou by ve Spojených státech práce měla mít.

Kongres nakonec zvýšil minimální mzdu na 5,15 USD za hodinu. Avšak toto vítězství netrvalo dlouho. Od té doby inflace snížila kupní sílu dolaru, takže reálná minimální mzda je téměř na stejné úrovni, na jaké byla předtím. Kromě toho technické prostředky digitální komunikace výrazně zvýšily počet lidí na celé zeměkouli, kteří nyní nižšími mzdami přímo konkurují pracovním silám v Americe, a v důsledku toho je pro mnohé tyto pracující obtížnější nalézt práci i jen za minimální mzdu.

Když jsem nedávno zatelefonoval jedné americké společnosti, protože jsem potřeboval pomoci s jednou novou věcí, kterou jsem si právě pořídil, byl jsem přepojen na sympatickou ženu, která se představila jako Stacy a poradila mi, co udělat, aby věc fungovala. Poděkoval jsem jí a pak se jí zeptal, kde je její kancelář umístěna. V Kalkatě, odpověděla. Neměl jsem tu drzost zeptat se

Stacy, kolik jí platí, ale jsem si jist, že její mzda představuje jen malý zlomek americké minimální mzdy.

Dnes bych rád pohovořil o tom, jaké místo mají morální hodnoty v tržní ekonomice – zejména v té, která se technicky prudce rozvíjí a také se rychle sjednocuje a vytváří jednotný globální trh.

Historik ekonomie Karl Polanyi, který se narodil ve Vídni a vyrůstal v Budapešti, napsal v roce 1944 knihu nazvanou Velká transformace, což se zdá být výstižný titul. Lidé vždy obchodovali na nějakých trzích. Avšak na Západě byla přibližně až do patnáctého století většina ekonomických úloh a transakcí určována politickými a sociálními vztahy. Například mladí muži kráčeli při volbě svého povolání ve stopách svých otců nebo strýců, namísto aby si vybírali zaměstnání podle potenciálních výdělků. Místní výrobci často vyrovnávali výkyvy v nabídce a poptávce, takže když bylo málo mouky, městský pekař pekl menší bochníky a omezil množství, které si každý zákazník mohl koupit, namísto aby zvýšil cenu chleba.

V průběhu posledních pěti staletí došlo podle Polanyiho k tomu, že tržní vztahy postupně nahradily většinu politických a společenských vztahů. Podle všeho tento trend pokračuje dodnes. Zdá se, že trhy všude získávají větší moc, než mají společnosti. Vypadá to, že je stále méně prostoru pro morální posuzování hodnoty člověka nebo vyššího významu lidského života a lidských potřeb oddělených a odlišných od nabídky a poptávky.

Při bližším zkoumání se však myšlenka trhu jako něčeho odděleného od politických a společenských vztahů – a od morálních hodnot, které tyto vztahy odrážejí – zdá být podivná. Analýza Polanyiho, která je nepochybně správná ve svém širokém záběru, nebere v úvahu jednu základní skutečnost: Trhy jako takové neexistují v přírodním stavu. Bez celého souboru rozhodnutí o tom, jak mají být organizovány, nebudeme mít trhy, ale chaos. Trh je lidským výtvořem, je měnícím se celkem souboru základních morálních názorů na to, jak bychom si přáli společně žít.

Soukromé vlastnictví je základním stavebním kamenem kapitalismu, avšak nové technologie rychle zpochybňují naše názory na tuto tezi a dokonce i na ochranu osobnosti. Osobní informace o Vás nebo o mně lze nalézt na internetu a používat zdarma, někdy je dokonce možné je ukrást. Kdo vlastní tyto informace? Trh nám odpověď na tuto otázku nedává. A co taková koupě nebo prodej lidí nebo lidských orgánů? Léčebné klonování prováděné za účelem získání kmenových buněk z embrya by mohlo zachránit bezpočet životů. Avšak měla by být takováto embrya vytvářena pro tyto účely? A pokud ano, kdo bude vytvářet vajíčka potřebná pro tato embrya? Vysokoškolačky na prestižních amerických univerzitách již prodávají svá vajíčka a cena za jedno vajíčko jde do tisíců dolarů. Malá část z nich si tímto způsobem financuje celé své vzdělání.

Velmi malá část z nich rovněž pronajímá svoji dělohu. Mělo by toto být dovoleno? Trh odpověď nedává.

Někteří bohatí lidé, kteří zoufale potřebují zdravé orgány, které by nahradily jejich selhávající orgány, jsou ochotni zaplatit téměř jakoukoli cenu. A světový trh se stal tak efektivní – informace o kupcích a prodejcích jsou tak dobře dostupné, technické prostředky k jejich chlazení a dopravě tak pokročilé - že se šíří zvěsti o tom, že někteří chudí lidé tohoto světa možná urychlují smrt svých příbuzných, aby na ní vydělali.

Mělo by mi být dovoleno prodat své novorozeně nebo si koupit novorozeně někoho jiného? Mohu sám sebe prodat do otroctví? Když jsem byl ministrem práce, moji pracovníci objevili v Kalifornii skupinu neoficiálních imigrantů, kteří byli propašováni do Spojených států a pracovali osmnáct hodin denně za ploty z ostnatého drátu. Byli upozorněni, že pokud se pokusí uprchnout, jejich příbuzní v jejich vlasti budou zraněni nebo zabiti. Tito lidé se skutečně prodali do otroctví. Zním v Americe celou řadu mladých vysokoškolských absolventů, kteří pracují pro velké právnícké firmy nebo investiční banky osmnáct hodin denně, šest nebo sedm dní v týdnu. Neprodali se tito lidé do otroctví, které má pouze jinou podobu? O profesionální práci se kdysi uvažovalo jako o „povolání“ a její smysl přesahoval pouhý výdělek. Nyní je profesionální práce stále více jen další komoditou na prodej. Kapitálové trhy jsou tak efektivní, že investoři všude hledají nejvyšší výnosy a v důsledku toho vyvíjejí na každého většího zaměstnavatele velký tlak, aby vykazoval nejvyšší možné zisky. Jedná má kamarádka, která je novinářkou, mi říkala, že když před třiceti lety začala vykonávat tuto profesi, velké americké noviny vydělávaly peníze, aby publikovaly zprávy. Nyní publikují zprávy, aby vydělávaly peníze, a její profese jí přináší mnohem méně uspokojení. Stejný obrat lze pozorovat u mnoha profesí. Ale musí tomu tak být? Není ztráta našich povolání velmi vysokou cenou, kterou takto platíme?

2.

Odpovědi na takovéto otázky nelze nalézt pouze logicky nebo analyticky. Zasadit je do kontextu zásadní volby mezi trhem na jedné straně a politickými a společenskými vztahy na straně druhé také nepomůže, neboť o tom, jak organizujeme svůj trh, musí v první řadě rozhodnout zákonodárci a soudci. A kde oni hledají vodítko? Budou samozřejmě ovlivněni voliči, soupeřícími zájmovými skupinami. Avšak v konečném výsledku, pokud mají být jejich rozhodnutí považována za legitimní, budou muset být zakotvena v obecné morálce. Obecnou morálku chápu jako smysl pro to, co je spravedlivé a slušné, co si lidé navzájem dluží jako občané stejné společnosti.

V kostce lze říci, že velká transformace od politických a společenských vztahů k tržním vztahům, kterou Polanyi ve své knize popsal, je užitečná historická konstrukce, avšak přehlíží zásadní význam politických a společenských vztahů pro definování trhů.

Tento úkol nebude nikdy dokončen. Takovéto otázky týkající se definování trhu se dokonce objevují stále častěji. Nové technologie umožňují stále větší pronikání do oblastí, které jsme považovali za svá soukromá hájemství. Také umožňují kupujícím a prodávajícím po celém světě nalézat jeden druhého s mimořádnou efektivností, bez ohledu na to, co chtějí koupit nebo prodat – včetně, v těch nejděsivějších případech, zbraní hromadného ničení.

Ano, je ironií, že se zrychlujícím se tempem rozvoje techniky a globálního kapitalismu je stále obtížnější nalézt obecnou morálku jako opěrný bod pro rozhodování o tom, co by mělo být obchodovatelné a za jakých podmínek. Pravidla trhu, která odrážejí obecnou morálku na určitém místě, mohou mít velmi odlišné společenské významy na místě jiném. Toto je recept na eskalaci napětí, sporů a nespokojenosti s tím, co se mohlo začít jevit jako globální kapitalismus, který se vymkl kontrole. Nejdramatičtější a nejtragičtější příklad lze nalézt ve střetu mezi západní moderností a islámským fundamentalismem. Západní filmy, hudba, móda, oblečení, drogy, cigarety, alkohol, vyobrazení sexuálních scén a tak dále se šíří do míst, kde je někteří lidé považují za hluboce urážlivé.

Avšak po celém světě existuje bezpočet jiných ohnisek, která hrozí vzplanutím a která nejsou tak dramatická nebo nebezpečná, avšak jsou také spojena s nejistotou a úzkostí. Podívejme se například na konflikt týkající se patentové ochrany farmak zachraňujících životy, která byla vyvinuta v bohatých zemích, avšak jsou zoufale potřebná v chudších zemích. Pokud se investorům z bohatých zemí nepodaří získat přiměřený výnos z jejich výzkumu pro získání nových léků, přestanou do takového výzkumu investovat, avšak na druhé straně je zde skutečnost, že chudé země si nemohou dovolit platit plnou cenu patentovaných léků.

Vzpomeňme si na protichůdné názory na otázku, zda by měli evropští a američtí zemědělci nadále pobírat štědré státní dotace – v důsledku této praxe je pro chudé národy obtížné, pokud ne přímo nemožné, vyvážet svoji zemědělskou produkci. Tato otázka se netýká pouze ekonomické efektivnosti, tedy způsobu, jak mohou globální spotřebitelé získat potraviny za nejnižší možnou cenu. Jde také o morální povinnosti, a to jak vůči našim zemědělcům, tak vůči chudým lidem tohoto světa.

Některé z nejsložitějších vznikajících sporů se obecně týkají toho, zda pracovníci v pokročilých ekonomikách musí soutěžit s pracovníky v rozvíjejících se národech, kteří jsou ochotni pracovat za mnohem méně peněz. Již po mnoho let jsou pracovní místa ve výrobě přesouvána z Evropy a

Severní Ameriky do Latinské Ameriky a Asie. Nyní jsou lidmi jako je Stacy v Kalkatě externě obsazovány také miliony pracovních míst ve službách.

Některé z těchto sporů jsou řešeny na mezinárodních fórech. Avšak pokud mají být tato řešení považována za legitimní po celém světě, nemohou být jednoduše určena tím, který národ nebo která skupina národů má tu moc vnutit svoji vůli ostatním. Pokud má globální kapitalismus vzkvétat, musí být v maximální možné míře založen na zákonech a pravidlech vycházejících ze všeobecných požadavků na slušnost a spravedlnost. Avšak kde lze takovéto požadavky nalézt?

3.

Svět nyní prochází něčím, co bychom mohli nazvat druhou velkou transformací. Technický pokrok nesmírně rozšiřuje možnosti provádění globálních výměn prakticky čehokoli, pro co existují ochotní kupci a prodejci. Avšak zdá se, že tyto možnosti rostou rychleji než schopnost světa dohodnout se na patřičných pravidlech trhu, která by tyto výměny usměrňovala.

Je možné, že technika nakonec propojí lidi po celém světě do takové míry, že vznikne obecná globální morálka nebo alespoň taková morálka, která nám umožní dohodnout se na základních zásadách? Informace, zvuk a obrazy jsou již přenášeny mezi národy rychlostí elektronických impulsů a umožňují tak lidskou interakci v nebyvalém rozsahu. Lidé také mohou cestovat rychleji a snadněji než kdykoli v minulosti, což umožňuje přímou interakci. Obecná morálka je produktem takovýchto interakcí, opakovaných dostatečně často na to, aby podezřívavost byla nahrazena dobrou znalostí, a z dobré znalosti pak vzniká pochopení a z pochopení empatie. Protnou se nakonec linie těchto dvou trendů tak, že rychlost, s níž rostou možnosti výměny, bude překonána rychlostí, s níž občané této planety dospějí ke vzájemnému pochopení, vcítí se jeden do druhého a tím položí základy globálního trhu, který bude vnímán jako něco, co je v nejlepším zájmu všech?

Odpověď samozřejmě neznám. Avšak nedomnívám se, že bychom měli být nepatřičně pesimističtí. Jsou uzavírány dohody – dohody, které jsou podle všeho založeny na obecných morálních hlediscích nebo o nichž lze říci, že jejich motivace z těchto hledisek přinejmenším vychází. Například reprodukční klonování (nikoli léčebné, nýbrž reprodukční) bylo nedávno zakázáno na základě Všeobecné deklarace o lidském genomu a lidských právech a tento zákaz byl schválen Valným shromážděním Organizace spojených národů. Jako další příklad lze uvést, že bohaté a chudé národy se zřejmě dohodly v otázce patentů na léky, přičemž tato dohoda zajišťuje přiměřenou návratnost investorům z bohatých zemí, kteří dotyčné léky vyvinuli, a zároveň zohledňuje hluboký humanitární zájem celého světa zajistit, aby se léky zachraňující životy dostaly k chudým lidem tohoto světa.

Pokud budeme dostatečně empatičtí a vynaložíme dostatečnou představivost, může se nám podařit vyřešit i obtížnější problémy, jako je například zostřující se konkurenční boj o pracovní místa mezi pracovníky v chudších a bohatších národech. Namísto abychom na tuto otázku pohlíželi z hlediska toho, k jakým druhům omezení volného obchodu tento problém opravňuje – tedy jaké tarify a dotace lze použít pro ochranu kterých pracovních míst – raději bychom měli k tomuto problému přistoupit z hlediska toho, jak se mohou pracovníci v různých národech nejlépe přizpůsobit měnícím se podmínkám. Ekonomická hodnota práce je koneckonců výsledkem mnoha politických a společenských rozhodnutí, včetně například kvality a dostupnosti státního vzdělání, zdravotnictví, dopravy a péče o děti. Tato pomoc určuje, jak produktivní a flexibilní mohou být pracovníci daného národa, jak snadno se mohou přizpůsobit měnícím se podmínkám tím, že si najdou nové zaměstnání, v němž budou placeni přinejmenším stejně dobře. Vzhledem k blížícímu se vzniku skutečně globálního trhu je takovéto přizpůsobení nesmírně důležité. Globální trh práce koneckonců nemusí být hrou, v níž jeden získává na úkor druhého. Neexistuje žádný nevyhnutelný limit počtu pracovních míst na světě nebo limit lidských potřeb, které mohou být uspokojovány naší prací. Ve všech těchto směrech tedy není zásadní otázkou rozsah, v jakém by vláda měla „zasahovat“ nebo „regulovat“ nebo „narušovat“ jinak svobodný trh. Tato slovesa vyvolávají falešnou představu o již existujícím trhu. Otázka, která musí být průběžně řešena, je to, jak by měl být trh definován a organizován pro blaho všech. Představovat si jej jako volbu mezi tržními vztahy na jedné straně a politickými a společenskými vztahy na straně druhé znamená omezovat své myšlení v éře světové historie, v níž musíme vynaložit obzvláště velkou představivost.